

V BÖLMƏ: MALİYYƏ, FİNTEK VƏ RİSK İDARƏÇİLİYİ

**GƏLİR BƏRABƏRSİZLİYİNİN İDARƏ OLUNMASI: BEYNƏLXALQ
TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCAN MODELİ ÜÇÜN PERSPEKTİVLƏR**

DOI: 10.71447/2413-7235-2026-1-82

i.ü.f.d. dos. Fərhad Q. Mikayılov

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, şöbə rəhbəri

E-mail: farhad.mikayilov@esri.gov.az

ORCID: 0009-0002-8683-338X

Nigar M. Ələsgərova

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, baş elmi işçi

E-mail: nigar.alasgarova@esri.gov.az

ORCID: 0000-0002-0506-229X

Həbibə M. Cabbarova

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu, böyük elmi işçi

E-mail: habiba.cabbarova.99@mail.ru

ORCID: 0009-0004-7169-6989

Xülasə

Gəlir bərabərsizliyi bütün dünyada dayanıqlı iqtisadi inkişaf və sosial ədalətin təmin olunması baxımından ciddi çağırış olaraq qalmaqdadır. İqtisadi artımın nəticələrinin cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında qeyri-bərabər bölüşdürülməsi sosial gərginliyin artmasına, yoxsulluğun dərinləşməsinə və inklüziv inkişafın məhdudlaşmasına səbəb olur. Bu baxımdan, gəlir bərabərsizliyinin azaldılması istiqamətində effektiv dövlət siyasətinin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalədə gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə sahəsində uğurlu beynəlxalq təcrübə təhlil edilir və həmin təcrübələrin Azərbaycan şəraitində tətbiq imkanları araşdırılır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, bir çox ölkələrdə bərabərsizliyin azaldılması məqsədilə tətbiq olunan progressiv vergi siyasətləri, sosial transfert mexanizmləri, təhsil və səhiyyə sahələrinə investisiyaların artırılması, eləcə də inklüziv əmək bazarı siyasətləri müsbət nəticələr verməkdədir. Azərbaycanda da son illərdə sosial müdafiə mexanizmlərinin genişləndirilməsi və hədəflənmiş sosial dəstək proqramlarının həyata keçirilməsi vasitəsilə aztəminatlı əhəlinin rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm irəliləyişlər əldə olunmuşdur.

Məqalədə beynəlxalq təcrübənin müqayisəli təhlili əsasında Azərbaycanın institusional və fiskal imkanları nəzərə alınmaqla gəlir bərabərsizliyinin azaldılmasına yönəlmiş mövcud siyasət alətləri sistemləşdirilir və bu istiqamətdə siyasət tövsiyələri irəli sürülür.

Açar sözlər: *bərabərsizlik, gəlir bərabərsizliyi, nordik model, sosial ədalət, vergi, dayanıqlı inkişaf*

ADDRESSING INCOME INEQUALITY: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR THE AZERBAIJANI MODEL

PhD in Economics, Assoc. Prof. Farhad G. Mikayilov
the Economic Scientific Research Institute, Head of Department
E-mail: farhad.mikayilov@esri.gov.az
ORCID: 0009-0002-8683-338X

Nigar M. Alasgarova
the Economic Scientific Research Institute, Chief Researcher
E-mail: nigar.alasgarova@esri.gov.az
ORCID: 0000-0002-0506-229X

Habiba M. Jabbarova
the Economic Scientific Research Institute, Senior Research Fellow
E-mail: habiba.cabbarova.99@mail.ru
ORCID: 0009-0004-7169-6989

Abstract

Income inequality remains a significant challenge to sustainable economic development and social justice worldwide. The unequal distribution of the benefits of economic growth among different segments of society contributes to rising social tensions, the deepening of poverty, and limitations to inclusive development. Persistent disparities in income and opportunities can weaken social cohesion and reduce the effectiveness of economic policies aimed at improving overall welfare. In this regard, the formulation and implementation of effective public policies aimed at reducing income inequality have become an important priority for governments and international organizations. This article analyzes successful international practices in addressing income inequality and examines the possibilities of adapting these approaches within the Azerbaijani context.

The findings of the study indicate that in many countries progressive taxation policies, well-designed social transfer mechanisms, increased investment in education and healthcare, and inclusive labor market policies have proven effective in reducing inequality and improving social welfare. In recent years, Azerbaijan has also made notable progress in enhancing the welfare of low-income populations through the expansion of social protection mechanisms and the implementation of targeted social assistance programs.

Based on a comparative analysis of international experience, the article systematizes existing policy instruments aimed at reducing income inequality in Azerbaijan, considering the country's institutional structure and fiscal capacities. The study also proposes a set of policy recommendations aimed at strengthening social protection systems, promoting inclusive growth, and improving the effectiveness of inequality-reduction strategies.

Keywords: *inequality, income inequality, Nordic model, social justice, taxation, sustainable development*

УПРАВЛЕНИЕ ДОХОДНЫМ НЕРАВЕНСТВОМ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ МОДЕЛИ АЗЕРБАЙДЖАНА

к.э.н., доц. Фархад Г. Микаилов

Институт экономических научных исследований, заведующий отделом

3-почта: farhad.mikayilov@esri.gov.az

ORCID: 0009-0002-8683-338X

Нигяр М. Аляскерова

Институт экономических научных исследований, главный научный сотрудник

E-mail: nigar.alasgarova@esri.gov.az

ORCID: 0000-0002-0506-229X

Хабиба М. Джаббарова

Институт экономических научных исследований, старший научный сотрудник

E-mail: habiba.cabbarova.99@mail.ru

ORCID: 0009-0004-7169-6989

Аннотация

Неравенство доходов остается одним из наиболее серьезных вызовов для обеспечения устойчивого экономического развития и социальной справедливости во всем мире. Неравномерное распределение результатов экономического роста между различными слоями общества способствует усилению социальной напряженности, углублению бедности и ограничению возможностей инклюзивного развития. Сохраняющиеся различия в доходах и доступе к экономическим возможностям могут ослаблять социальную сплоченность и снижать эффективность социально-экономической политики государства. В этой связи формирование и реализация эффективной государственной политики, направленной на сокращение доходного неравенства, приобретает особую актуальность и требует комплексного подхода.

В данной статье анализируется успешный международный опыт борьбы с доходным неравенством, а также исследуются возможности адаптации соответствующих механизмов и инструментов государственной политики в условиях Азербайджана.

Результаты исследования показывают, что во многих странах эффективными инструментами снижения неравенства выступают прогрессивная налоговая политика, развитые системы социальных трансфертов, инвестиции в образование и здравоохранение, а также реализация инклюзивной политики на рынке труда. В последние годы в Азербайджане также достигнут значительный прогресс в повышении уровня благосостояния малообеспеченных слоев населения благодаря расширению механизмов социальной защиты и внедрению целевых программ социальной поддержки.

На основе сравнительного анализа международного опыта в статье систематизируются существующие инструменты государственной политики, направленные на снижение доходного неравенства в Азербайджане с учетом институциональных и фискальных возможностей страны, а также предлагаются практические рекомендации по повышению эффективности проводимой социальной политики.

Ключевые слова: *неравенство, доходное неравенство, нордическая модель, социальная справедливость, налогообложение, устойчивое развитие*

GİRİŞ

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 2024-cü il Ümumdünya Əməkhaqqı Hesabatına əsasən, əmək gəlirləri arasındakı qlobal bərabərsizlik dünyada ötən dövrlərə nisbətən azalmaqda davam edir. Hesabata əsasən 2024-cü il üçün qlobal median əməkhaqqı 846 dollardır. Aşağı gəlirli ölkələrdə median əməkhaqqı 201 ABŞ dolları, orta gəlirli ölkələrdə 630 dollar, yüksək gəlirli ölkələrdə isə 3,333 dollar təşkil edir. Aşağı gəlirli ölkələrdə median əməkhaqqının qlobal median əməkhaqqıdan 4 dəfə, yüksək gəlirli ölkələrin median əməkhaqqı məbləğindən 16 dəfə az olması hələ də qlobal fərqlərin ciddi olduğunu göstərir.

Bununla yanaşı dünyada ən aşağı qruplar (alt 10%) dünya əməkhaqqı kütləsinin cəmi 0.5%-ni əldə edir, yuxarı 10% isə təxminən ümumi gəlirlərin 38%-ni qazanır. Yəni, qloballaşma və iqtisadi artım daxilində orta maaşlar artsa da, yuxarı gəlir qrupları hələ də gəlirlər üzrə ən böyük paya malikdirlər. BƏT təhlili göstərir ki, bütün ölkə və gəlir qruplarında kişilər qadınlardan daha çox əməkhaqqı alır. Qlobal mənzərədə orta hesabla kişilərin saatlıq əməkhaqqı qadınlara nisbətən 10–20% yüksəkdir. Bəzi analizlər göstərir ki, aşağı və orta gəlirli ölkələrdə cinslərarası gəlir fərqi adətən daha yüksək, yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə bir qədər aşağı olur (BƏT, Əməkhaqqı hesabatı, 2024).

Gəlir bərabərsizliyinin yüksək səviyyəsi ciddi sosial-iqtisadi problemlərə yol açır. Son qloballaşma, texnoloji dəyişikliklər və iqtisadi struktur transformasiyaları bir tərəfdən ümumi rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə töhfə versə də, digər tərəfdən gəlirlərin bölgüsündə disbalansın dərinləşməsinə səbəb olmuşdur.

Yüksək bərabərsizlik uzunmüddətli iqtisadi artımı ləngidir. OECD ölkələri üzrə aparılan tədqiqatlara görə, 1990-2010-cu illər arasında gəlir bərabərsizliyinin artması bu ölkələrin ÜDM artımını ümumilikdə 4.7% azaldıb (OECD). Bərabərsizliyin artması aztəminatlı təbəqələrin təhsil və bacarıq imkanlarını məhdudlaşdırdığı üçün iqtisadiyyatın insan kapitalı zəifləyir ki, bu da artım tempinə mənfi təsir göstərir.

Azərbaycan müstəqillik illərində yoxsulluğun azaldılması və orta gəlir təbəqəsinin genişləndirilməsi sahəsində əhəmiyyətli uğurlar əldə edib. Rəsmi məlumata görə, ölkədə gəlir bölgüsünün göstəricisi olan Gini koeffisienti nisbətən aşağıdır – BMT İnkişaf Proqramının (UNDP) 2022-ci il hesabatına əsasən, 2018-ci il üçün Azərbaycan üzrə Gini indeksi cəmi ~26,6 olaraq qiymətləndirilib. Bu göstərici Asiya-Sakit okean regionunda ən aşağı göstəricilərdən biridir və ölkədə gəlirlərin bölgüsünün bir sıra digər ölkələrlə müqayisədə daha bərabər olduğuna işarə edir. Lakin regionlar arasında iqtisadi fərqlər, şəhər və kənd əhalisi arasında imkan bərabərsizliyi və iqtisadiyyatda qeyri-rəsmi məşğulluq kimi amillər Azərbaycanda da bərabərsizliyə şərait yaradan məqamlar olaraq qalır.

2024-cü il üzrə rəsmi desil göstəricilərinə əsasən, Azərbaycanda ən yüksək gəlirli 10%-lik qrupun adambaşına düşən aylıq gəliri ən aşağı 10%-lik qrupun gəlirindən təxminən 3.8 dəfə yüksəkdir. Bu fərq beynəlxalq müqayisədə kəskin olmasa da, aşağı desilin orta gəlir səviyyəsinin ehtiyac meyarından aşağı olması sosial həssaslığın davam etdiyini göstərir (Dövlət Statistika Komitəsi).

Bu məqalənin yazılmasında məqsəd dünya üzrə gəlir bərabərsizliyinin azaldılması istiqamətində tətbiq olunan siyasət və modelləri öyrənmək və bu təcrübələrdən çıxarılan dərslər əsasında Azərbaycanda effektiv tətbiq imkanlarını təhlil etməkdən ibarətdir. Bunun üçün əvvəlcə mövcud elmi ədəbiyyatda və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında formalaşmış başlıca yanaşmalar və tövsiyələr nəzərdən keçiriləcək, daha sonra təhlil və müzakirə bölməsində beynəlxalq təcrübədən nümunələr (BƏT, Dünya Bankı, OECD, Nordik ölkələri, Latın Amerikas, ABŞ və b.) ilə Azərbaycanda bərabərsizliyin hazırkı vəziyyəti və siyasətləri müqayisəli şəkildə araşdırılacaqdır.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Beynəlxalq qtisadi ədəbiyyatda gəlir bərabərsizliyinin səbəbləri və azaldılması yolları geniş tədqiq edilib. Dünya Bankı, BMT, OECD kimi qurumların hesabatlarında bərabərsizliyin azaldılması məqsədilə fundamental prinsiplər və tövsiyələr öz əksini tapıb. Bu prinsiplərdə ümumi olaraq gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizədə onun səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi və buna uyğun mexanizmlərdən

istifadə edilməsi tövsiyə olunur. Effektiv vergi və transfert sistemlərinin yaradılması, məşğulluq və inklüziv əmək bazarı siyasətləri, təhsil və səhiyyə sisteminə investisiya yatıraraq insan kapitalının inkişaf etdirilməsi kimi istiqamətlərdə aparılan siyasət nümunələrinin gəlir bərabərsizliyinin azaldılmasında mühüm rol oynadığı qeyd edilir.

Elmi ədəbiyyatda bərabərsizliyə qarşı siyasətlər həmçinin hədəfləndikləri mərhələlərə görə təsnif edilir. Belə ki, gəlir bərabərsizliyini azaltmaq üçün tədbirlər üç kateqoriyaya ayrılır: əmək bazarına qədərki (pre-distribution), əmək bazarı daxilində və əmək bazarından sonrakı (redistribution) siyasətlər.

Məqalənin Azərbaycan üzrə təhlil hissəsi üçün ölkənin son illərdə həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi islahatlara dair açıq hökumət məlumatları və hesabatlardan yararlanılmışdır. Xüsusilə, ünvanlı sosial yardım, məşğulluq proqramları, vergi islahatları və regional inkişaf proqramları barədə qanunvericilik və icra orqanlarının təqdim etdiyi rəqəmlər və qiymətləndirmələr nəzərə alınmışdır.

METODOLOGİYA

Məqələdə mövzuya dair mövcud elmi ədəbiyyat, beynəlxalq təşkilatların hesabatları və statistik məlumatlar təhlil edilərək ümumiləşdirmələr aparılmışdır. İlk olaraq, BƏT, Dünya Bankı, OECD kimi qurumların gəlir bərabərsizliyi sahəsində son dövrlərdə dərc etdiyi hesabatlar və tövsiyələr incələnmiş, fərqli ölkələrin (Nordik rifah modeli, Latın Amerikasının ölkələrinin proqramları, ABŞ və Böyük Britaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrin siyasətləri və s.) təcrübələri müqayisəli şəkildə öyrənilmişdir.

Tədqiqat çərçivəsində hər hansı kəmiyyət modeli və ya orijinal sorğu keçirilməmiş, əvəzində müxtəlif ölkələrin təcrübələrinin müqayisəli təhlili və **benchmarking metodu** vasitəsilə nəticələr əldə edilmişdir. Bu yanaşma mövzunun daha geniş kontekstdə anlaşılmaya və beynəlxalq təcrübədən əldə olunan dərslərin Azərbaycan üçün tətbiq potensialının qiymətləndirilməsinə imkan verir.

1. Gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizədə ümumi siyasət və prinsiplər

Gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə aparmaq üçün ölkələr özlərinə məxsus siyasət və mexanizmlərdən istifadə edirlər. Paralel olaraq, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ölkə profilləri üzrə təhlillər aparılır və müvafiq siyasət tövsiyələrini əks etdirən hesabatlar hazırlanır. Bərabərsizliyin azaldılması üçün universal bir həll olmasa da, hökumətlər tərəfindən bərabərsizliklə mübarizə istiqamətində ümumi qəbul olunmuş prinsiplər özünü göstərir. BMT-nin Asiya və Sakit Okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyası (UNESCAP) tərəfindən gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə məqsədilə ölkələr üçün aşağıdakı ümumi prinsiplər müəyyənləşdirilib (UNESCAP, 2019):

1. **Bərabərsizliyin və ədalətsizliyin əsas səbəblərini müəyyənləşdirmək:** Hər bir ölkədə bərabərsizliyi yaradan səbəblər eyni deyildir. Problemin həlli üçün ilk növbədə onun səbəbini müəyyənləşdirmək önəmlidir.

2. **Effektiv vergi və transfert sisteminin qurulması:** Ədalətli vergi sistemləri vasitəsilə yüksək gəlirlilərin sərvət toplanmasının qarşısı alınır, aşağı gəlirlilərin əlinə daha çox resurs keçir, beləliklə gəlir bölgüsü balanslaşdırılır. Sosial transfertlər yoxsulluğu və bərabərsizliyi azaldır, imkanların strukturunu dəyişir və nəsil-dən-nəslə keçən yoxsulluq və bərabərsizlik dövrlərini qırır. Bu səbəbdən, fiskal təzyiqlərin mövcudluğunu nəzərə almaqla yanaşı, hökumətlər bərabərsizlik və yoxsulluqla mübarizədə ilk növbədə sosial inkişafa yatırımları etməyə çalışırlar.

3. **Məşğulluğun təmini və inklüziv əmək bazarı:** İnsanlar üçün gəlir etməyə imkan verən layiqli iş imkanlarının yaradılması yoxsulluq və bərabərsizliyin azaldılması baxımından əsas amildir. Həmçinin əmək bazarının davamlılığını, inklüzivliyini və adaptivliyini gücləndirmək əsas prioritetlərdən olmalıdır. Inklüziv əmək bazarı formalaşdıraraq qadınlar, əlillər, gənclər və etnik azlıqlar üçün bərabər imkanlar yaradıldıqda bu qrupların gəlir səviyyəsi yüksəlir.

4. **Keyfiyyətli təhsil və bacarıqların artırılması sistemi:** Təhsil sosial mobilliyi sürətləndirən əsas vasitələrdən biridir. Xüsusilə, texnoloji tərəqqi dövründə mütəmadi baş verən dəyişikliklər fonunda işçilərin bacarıqlarını artırılmasını təmin edən təlim sisteminin qurulması onların

dəyişikliklərə uyğunlaşmalarına və əmək bazarında rəqabət qabiliyyətliliklərini qorumalarına imkan verir.

Dünya Bankı tərəfindən 2024-cü ildə nəşr edilən “*Yoxsulluq, Rifah və Planet*” hesabatına əsasən aşağıdakı ümumi prinsiplər dövlətlərə gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə aparmaq üçün tövsiyə edilir:

1. Erkən uşaqlıq dövründən ali təhsilə qədər keyfiyyətli təhsilə çıxışın artırılması, çünki bu, bacarıqların formalaşmasına və gələcək qazanc potensialına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir;
2. Uşaqların ev şəraitində inkişafı üçün mövcud imkanların və resursların genişləndirilməsi yolu ilə ailə daxilində insan kapitalının yığılmasının dəstəklənməsi;
3. Səhiyyə və qidalanmada bərabərsizliyin azaldılması, o cümlədən hamiləlik dövründə tibbi yardım və erkən uşaqlıq sağlamlığının yaxşılaşdırılması;
4. Əhali üçün əsas ictimai xidmətlərə çıxışın genişləndirilməsi;
5. Torpaq kimi istehsal resurslarına çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması;
6. Uşaqların erkən həyat təcrübələrini yaxşılaşdıran sosial mühitin yaradılması. (Dünya Bankı, 2024)

Gəlir bərabərsizliyi ilə dövlətlər tərəfindən aparılan mübarizə siyasətlərin bu siyasətlərin insanların həyatının hansı mərhələlərinə ünvanlanmasından asılı olaraq aşağıdakı kimi ümumi təsnifatı mövcuddur (Avropa İttifaqı, 2024):

1. Əmək bazarına qədərki bərabərlik siyasətləri.
2. Əmək bazarı daxilində bərabərlik siyasətləri.
3. Əmək bazarından kənar bərabərlik siyasətləri.

Əmək bazarına qədərki bərabərlik siyasətləri. Gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə aparmağın birinci üsulu insanlar hələ əmək bazarına daxil olmazdan əvvəl insan kapitalı arasında imkan bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına yönələn siyasətlər həyata keçirməkdən ibarətdir. Məsələn, sosial təminat səviyyəsindən asılı olmayaraq təhsilə əlçatanlığın artırılmasına yönəlmiş siyasətlər bu qəbildəndir. Belə siyasətlər fərdin nəzarətində olmayan amillərlə — doğulduğu yer, valideyn gəliri, cins, irq və s. kimi şəxsi şəraitlərlə bağlı olan fərqlərin aradan qaldırılmasına və ya azaldılmasına istiqamətlənir (Dünya Bankı, 2024).

Ümumiyyətlə, yüksək bərabərsizliyə malik cəmiyyətlərdə aşağı gəlirli ailələrin övladlarının valideynlərindən daha yaxşı vəziyyətə gəlmək imkanları daha az olur. Əgər kasıb ailələr, təhsilin yüksək gəlir gətirməsinə baxmayaraq, uşaqlarının təhsilinə investisiya qoymağa imkanı çatmırsa, yuxarıya doğru sosial hərəkətilik məhdud qalır. Yüksək bərabərsizlik həm də təhsilin gəlir gətirmə potensialı ilə bağlı mənfi təsəvvürlər yarada bilər — insanlar nə qədər çalışsalar da, varlı ailələrin uşaqları ilə eyni imkanlara sahib ola bilmədiklərini gördükdə, sistemi ədalətsiz hesab edə bilərlər (OECD, 2020).

Əmək bazarında bərabərlik siyasətləri. Əmək bazarında yaxşı işlənən institutların və ədalətli əmək haqqı sisteminin mövcudluğu əmək bazarının səmərəli işləməsinə kömək edir. İxtisasartırma və yenidən ixtisaslaşdırma proqramları əmək bazarına keçidi və orada hərəkətiliyi asanlaşdırır. İş tapma ehtimalı aktiv əmək bazarı proqramlarının, o cümlədən işə düzəlmə məsləhət xidmətləri, sosial yardım xidmətləri və uşaq baxımı kimi dəstəkləyici xidmətlərin mövcudluğu, eləcə də əlverişli makroiqtisadi şəraitlə artır. Bu tədbirlər əmək bazarı daxilində işçilərin rahat hərəkətinə, bilik və bacarıqlarına uyğun iş əldə etməyə, həmçinin bilik və bacarıqları dəyişən bazar tələblərinə uyğun yeniləməyə imkanlar yaradır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə qadınlar, gənclər və yaşlı işçilərin əmək bazarında yerləşdirilməsi, işsiz və işəxtaran şəxslərin dəstəklənməsi istiqamətində islahatların aparılması ilə inklüziv əmək bazarı formalaşdırılır. Xüsusən qadınlar üçün təhsil və iş mühitində bərabər imkanların, onların əmək bazarında aktiv iştirakı üçün şəraitin yaradılması gender əsaslı gəlir bərabərsizliyi azaltmaq üçün önəmlidir. Qeyri-rəsmi iş yerlərinin azaldılması xüsusilə, aşağı keyfiyyətli iş yerlərinin azaldılması,

işçilərin sosial təminatının gücləndirilməsi gəlir bərabərsizliyində rol oynayır (Soldani, E., Causa, O. və b.).

XX əsrin ortalarından etibarən həddindən artıq aşağı əməkhaqqını aradan qaldırmaq və əməkhaqqı bərabərsizliyini azaltmaq məqsədilə minimum əməkhaqqı sistemləri yaradılmağa başlanılmışdır. Hazırda BƏT-ə üzv dövlətlərin 90%-dən çoxunda minimum əmək haqqı sistemləri mövcuddur. Minimum əmək haqqı məbləğləri saatlıq və ya aylıq olmaqla dövlətlərin müvafiq mərkəzi icra hakimiyyətləri orqanları, məhkəmələr və ya həmkarlar ittifaqları tərəfindən müəyyənləşdirilir. 1928-ci ildə BƏT Minimum Əməkhaqqının Müəyyənləşdirilməsi üzrə Mexanizm haqqında Konvensiyanı (№26) qəbul etmişdir. Həmin dövrdəki fəlsəfəyə uyğun olaraq, Konvensiya üzv dövlətləri “əməkhaqqının kollektiv müqavilə və ya digər vasitələrlə tənzimlənmədiyi, xüsusilə evdə görülən işlər kimi sahələrdə və əməkhaqqının istisna dərəcədə aşağı olduğu” hallarda minimum əməkhaqqı sistemini tətbiq etməyə təşviq edirdi. Konvensiya №26 bu gün də BƏT-in ən geniş ratifikasiya olunmuş sənədlərindən biridir. Hazırda bəzi ölkələrdə bütün ölkə üzrə vahid minimum əməkhaqqı dərəcəsi müəyyənləşdirilmiş, digərlərində isə sektor, peşə və ya region kimi meyarlara əsasən müxtəlif səviyyələrdə minimum əməkhaqları tətbiq olunur (UNESCAP, 2019).

Əmək bazarından kənar bərabərlik siyasətləri. Gəlirlərin yenidən bölgüsü əmək bazarından kənar vergi və köçürmələr vasitəsilə baş tutur. Rifah dövlətlərində bazar gəlirləri yenidən bölüşdürülərək daha zəngin və daha kasıb ev təsərrüfatları arasında xalis istifadə olunan gəlirlər baxımından fərqi azaltmaqda və imkan bərabərliyini yaxşılaşdırmaqda mühüm rol oynayır.

Gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizədə istifadə olunan ən əsas mexanizm dövlətin vergi siyasətidir. Vergi sistemləri də proqresiv və reqresiv olmaqla təsnif edilir. Proqresiv vergi sistemləri gəlir səviyyəsi artdıqca vergi dərəcəsinin də artırıldığı sistemdir. Bu sistem sosial ədaləti təmin etməyə yönəlib, çünki daha çox qazanan şəxslər daha yüksək vergi ödəyirlər. Reqressiv vergi sistemlərində isə vergi dərəcəsi sabit olduğuna görə aşağı gəlirli şəxslər üçün vergi yükü daha ağır olur (OECD, 2025).

Vergi siyasətlərinin effektivliyinin ölçülməsi üçün beynəlxalq təcrübədə Lorenz və konsentrasiya ayrıləri, Kakwani göstəricisi (vergi proqressivliyinin ölçüsü) və ya Reynolds–Smolensky göstəricisi (yenidən bölgü qabiliyyətinin ölçüsü) kimi kəmiyyət göstəricilərindən istifadə olunur. Dövlət subsidiyalarından faydalanan şəxslər və ailələr ev təsərrüfatı sorğuları vasitəsilə müəyyən edilir və təhlillər aparılır. Bu da dövlət xərclərinin gəlir bərabərsizliyinə təsirlərini, beləliklə dövlət xərclərinin faydalılığını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Lakin əksər az inkişaf etmiş ölkələrdə qərarvericilərə vergi dəyişikliklərinin yoxsulluq və gəlir bölgüsünə təsiri barədə məlumat nadir hallarda təqdim olunur. Əgər gəlir və xərclər barədə məlumatları özündə birləşdirən ev təsərrüfatı sorğuları mövcuddursa, bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq asanlıqla mümkündür (OECD, 2025). Məsələn, OECD-nin “Tax Policy Reforms” hesabatı (90 yurisdiksiyanı əhatə edir) göstərir ki, hökumət gəlirlərini artırmaq və proqressivliyi gücləndirmək məqsədilə yüksək gəlirli şəxslər üçün gəlir vergisi dərəcələrinin artırılmasına yönəlmiş siyasətlər son illər artmaqdadır.

Cədvəl 1. OECD və BƏT hesabatları əsasında hazırlanıb.

Əmək bazarına qədərki siyasətlər	Əmək bazarı daxilində siyasətlər	Əmək bazarından kənar siyasətlər
- Keyfiyyətli təhsilə, səhiyyə və uşaq baxımı xidmətlərinə bərabər çıxışın təmin edilməsi - Məktəbəqədər və ibtidai təhsilin əlçatanlığının artırılması - Təhsil investisiyalarının və peşə təliminin dəstəklənməsi	- Minimum əməkhaqqı sisteminin tətbiqi - Qadınlar, gənclər və yaşlı işçilər üçün inklüziv məşğulluq proqramları - İxtisasartırma və yenidən ixtisaslaşdırma tədbirləri	- Proqresiv vergi sistemi - Sosial transfertlər (uşaq pulu, pensiya, işsizlik müavinəti və s.) - Vergi güzəştləri (ABŞ: <i>Earned Income Tax Credit</i>, <i>Child Tax Credit</i>) - Dövlət yardım proqramları (məs. Böyük Britaniyada <i>Universal Credit</i>)

	- Qeyri-rəsmi məşğulluğun azaldılması	
--	---	--

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanıb

2. Gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizədə uğurlu siyasət təcrübələri

Dövlətlər gəlir bərabərliyini əksər hallarda vergi güzəştləri vasitəsilə təmin etməyə çalışırlar. **Vergi güzəştləri** dövlətlər tərəfindən gəlir bərabərliyini təmin etmək üçün istifadə edilən fiskal alətlərdəndir. ABŞ-də qazanılmış gəlirə vergi güzəşti sistemi mövcuddur (Earned Income Tax Credit). Bu güzəşt illik ümumi gəliri 66.819 dollar məbləğindən az qazanc əldə edənlərə şamil olunur (3 və ya daha çox uyğun uşağı olanlar → 59,899 ABŞ dolları (evli cütlüklər üçün 66,819 USD), 2 uşaq → 55,768 USD (evli cütlüklər üçün 62,688 USD), 1 uşaq → 49,084 USD (evli cütlüklər üçün 56,004 USD), Uşağı olmayanlar → 18,591 USD (evli cütlüklər üçün 25,511 USD)). Vergi güzəştinin maksimum məbləği uşağı olmayanlar üçün – 649 ABŞ dolları, 1 uşaq – 4,328 ABŞ dolları, 2 uşaq – 7,152 ABŞ dolları, 3 və ya daha çox uşaq – 8,046 ABŞ dolları nəzərdə tutulur. Belə vergi güzəştləri aşağı gəlir qrupuna daxil olan insanların vergi yükünü azaldaraq rifahını təmin etməyə istiqamətlənir (ABŞ Maliyyə Nazirliyi).

ABŞ-də tətbiq edilən daha bir vergi güzəşti sistemi isə hər bir uşağa görə edilən vergi güzəştidir (Child Tax Credit). Belə ki, illik gəlirlər 200 min dollardan çox olmayan vergi ödəyiciləri 17 yaşınadək uşaqlarına görə maksimum məbləği 2000 dollar olan vergi güzəşti əldə edirlər (ABŞ Maliyyə Nazirliyi).

Polşada 2019-cu ilin avqustun 1-dən etibarən 26 yaşa qədər olan gənclər üçün gəlir vergisindən azadolma siyasəti tətbiq olunmaqdadır. Polşada tətbiq edilən bu vergi güzəşti siyasəti, 26 yaşdan kiçik gənclərin əmək bazarına daxil olmasını təşviq etməyə yönəlib. Siyasətə əsasən, əmək və mandat müqaviləsi əsasında işləyən, illik gəliri 85 528 Polşa zlotisini (PLN) aşmayan gənclər gəlir vergisindən (PIT) azad edirlər. Əgər bu məbləğ keçilirsə, vergi yalnız həmin limitdən yuxarı hissəyə tətbiq olunur, bütün gəlirə yox. Bu qayda gənclərin xalis maaşlarını artırmaqla onların real gəlirlərini yüksəldir, sosial mobilliyi gücləndirir və istehlak gücünü artırır. Beləliklə, Polşanın bu siyasəti gənclərin vergi yükünü azaltmaqla, onların əmək bazarına daha rahat daxil olmasına və iqtisadi fəallığının artmasına şərait yaradır (4).

İşsizlik müavinətləri, pensiyalar və səhiyyə xidmətləri kimi müvafiq sosial müdafiə proqramlarına investisiya qoyulduğu gəlir bərabərsizliyini yumşaldır, sosial cəhətdən həssas qruplara dəstək verir, onları iqtisadi zərbələrdən qoruyur və uzunmüddətli inklüziv gəlir artımını təmin edir (Dünya Bankı, 2024).

İngiltərədə iş axtaranlara, xəstəlik və ya əlillik səbəbindən işləyə bilməyənlərə, tək valideynlərə, başqasına baxan şəxslərə (baxıcılar) və ya gəliri az olan işləyən şəxslərə münasibətdə dövlət tərəfindən universal güzəşt sistemi (Universal Credit) üzrə maddi yardımlar ayrılır. Bu maddi yardımlar şəxslərin cari gəlirlərinə və maddi vəziyyətinə əsasən hesablanır və verilən yardım məbləği vergiyə cəlb olunmur. Belə ki, bu yardım 18-66 yaş arasında olan və 16 min avrodan çox kapitalla malik olmayan şəxslərə ayrılır. Ayrılan yardımın məbləği müraciət edən şəxsin subay və ya evli olmağından asılı olaraq 300-400 avro arasında dəyişir. Uşaq varsa, hər uşaq üçün 292 avro əlavə edilir. Hazırda xüsusi hallar istisna yardım üçün iki uşaq limiti mövcuddur. Bundan əlavə, şəxsin hər 1 avro gəlirinə görə dövlət yardımının məbləği 55 pens azaldılır (BMT, 2020). Dövlətlər tərəfindən edilən bu cür yardım sistemləri gəlir və imkan nöqtəyi-nəzərindən zəif olan şəxslərə sosial dəstək verərək bərabərsizliyi azaltmağa kömək edən mexanizmlərdir.

"Ailə Qrantı" (Bolsa Familia) Braziliyada gəlir bərabərsizliyi və yoxsulluqla mübarizə məqsədilə Braziliya hökuməti tərəfindən həyata keçirilən yardım proqramıdır. Bu proqram 2008-ci ildə "The Economist" tərəfindən Latın Amerikasında aparılan və dünyada getdikcə daha çox tərəfdar qazanan yoxsulluq əleyhinə model kimi xarakterizə edilmişdi (Pimentel, R., 2022). Ailələrin proqramda iştirak edə bilməsi üçün uşaq və yeniyetmələrin məktəbə davamiyyəti, tibbi müayinələr və

peyvəndlərlə bağlı öhdəlikləri yerinə yetirməsi tələb olunurdu. Proqram çərçivəsində ailələrə aylıq 15-95 Braziliya realı ($\approx$ təxminən 7-45\$) arasında köçürmələr edilmişdir. Bolsa Família proqramı milyonlarla (11 milyondan çox) ailəyə aylıq pul köçürmələri etmişdi, məbləğlər ailənin gəlir səviyyəsinə və uşaqların sayına görə dəyişirdi. Yardımlar aşağı gəlirli ailələrin gəlirlərini artırmaqla, həm qısamüddətli yoxsulluğu aradan qaldırmağa, həm də uzunmüddətli insan kapitalına (təhsil, sağlamlıq) qoyuluşu stimullaşdırmağa yönəlmişdi. Akademik təhlillər göstərir ki, proqramın aşağı gəlirli təbəqələrdəki təsiri yüksək olmuş və hasilə gəlir bərabərsizliyinin azalmasına - Gini indeksinin düşməsinə - töhfə vermişdir.

3. Nordik ölkələrdə gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə

Nordik ölkələr adlandırılan Danimarka, İsveç, Norveç və Finlandiya kimi ölkələr dünyada gəlir bərabərsizliyinin aşağı səviyyədə olduğu, uğurlu sosial-iqtisadi modelə malik ölkələr hesab edirlər. GİNİ indeksi bu ölkələr üçün ortalama olaraq 0.27-dir. Bu rəqəm dünya ölkələri üçün ortalama 0.35 ətrafında qiymətləndirilir. Nordik ölkələrdə bərabərsizliklə mübarizə dörd əsas xüsusiyyətlə xarakterizə olunur (Mogstad, M., Salvanes, K. G., & Torsvik, G., 2025):

1. ailə siyasətləri, təhsil və səhiyyə xidmətlərinə dövlətin əhəmiyyətli sərmayə yatırımı;
2. sahələr və sənaye birlikləri arasında yüksək dərəcədə əlaqələndirilmiş əməkhaqqı müəyyənləşdirmə sistemi;
3. işsizlik, əlillik və xəstəlik səbəbilə gəlir itkisinə qarşı sosial sığortaya böyük dövlət xərcləri;
4. əmək gəlirlərinin yüksək və progressiv vergiyə cəlb olunması, eyni zamanda məşğulluğu dəstəkləyən xidmətlər üçün subsidiyalar.

Nordik ölkələrdə 4-5 yaşlı uşaqların demək olar ki, hamısı subsidiyalaşdırılmış uşaq bağçalarına gedir. Hətta 1 yaşlı uşaqların 70%-dən çoxu artıq bu xidmətlərdən yararlanır. Uşaq baxımı bütün Nordik ölkələrdə dövlət tərəfindən güclü şəkildə subsidiyalaşdırılır. Həm dövlət, həm də özəl uşaq baxımı mərkəzləri dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi alır. Bu qadınların kişilərlə bərabər şəkildə əmək bazarında iştirakına imkan verir.

Nordik ölkələrində təhsil pulsuz və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən sistem əsasında təşkil olunur. Hətta ali təhsil səviyyəsində də təhsil haqqı yoxdur. Təhsil siyasətinin əsas məqsədi cəmiyyətin bütün qrupları üçün bərabər imkanların yaradılmasıdır. Ali təhsil pulsuzdur və tələbələr yaşayış xərclərini qarşılamaq üçün dövlətin təqdim etdiyi təqaüd və kreditlərdən faydalana bilirlər. 2022-ci ildə OECD ölkələri üzrə orta vergi-ÜDM nisbəti 34% təşkil etmişdir (OECD, 2023b). Lakin bütün Nordik ölkələrdə bu göstərici 40%-dən yüksək olmuşdur: Norveç 44,3% ilə ikinci yerdə qərarlaşmış, yalnız Fransadan geri qalmışdır. Müqayisə üçün, ABŞ-da bu nisbət cəmi 27,7% olmuşdur və bu, OECD məkanında ən aşağı səviyyələrdən biridir.

Nordik ölkələrdə əmək gəliri vergiləri nisbətən yüksək və progressiv strukturda qurulmuşdur.

Bu ölkələrdə ikili gəlir vergisi sistemi əsasında gəlirlərin yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Əmək gəlirləri progressiv dərəcələrlə vergiyə cəlb olunur. Kapital gəlirləri isə sabit və nisbətən aşağı dərəcə ilə vergiyə cəlb edilir.

OECD-nin 2023-cü il hesablamalarına əsasən, yüksək gəlir səviyyəsi orta gəlirin 167%-i, aşağı gəlir səviyyəsi isə 67%-i olaraq götürülmüşdür. Buna əsasən, 2022-ci ildə İsveçdə yüksək gəlirlilər üçün marjinal vergi dərəcəsi 66%, aşağı gəlirlilər üçün 46% olmuşdur. Finlandiyada bu göstəricilər müvafiq olaraq 50% və 37%, Danimarkada 56%, Norveçdə isə 53% (yüksək gəlirlilər üçün) və 39% və 32% (aşağı gəlirlilər üçün) səviyyəsində olmuşdur. Müqayisə üçün, OECD üzrə orta göstərici yüksək gəlirlilər üçün 46%, aşağı gəlirlilər üçün isə 41% olmuşdur. ABŞ-da isə bu dərəcələr daha aşağıdır — müvafiq olaraq 42,7% və 31,5% (OECD, 2023).

Nordik ölkələri iki pilləli kollektiv müqavilə sistemi ilə tanınır. Bu sistemdə əvvəlcə sahə (sektor) səviyyəsində minimum əməkhaqqı və baza maaşlar üzrə danışıqlar aparılır, daha sonra isə müəssisə səviyyəsində yerli danışıqlar keçirilir. Əməkhaqqının müəyyənləşdirilməsi həm sahə daxilində, həm də sahələr arasında koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilir. İnkişaf etmiş ölkələr arasında həmkarlar ittifaqına ən yuxarı üzvlük səviyyəsi də bu ölkələrin payına düşür.

Bir çox ölkə ilə müqayisədə tədqiqatlar göstərir ki, Nordik ölkələrdə gəlir bərabərsizliyinin daha az olmasının əsas səbəbi gəlirlərin yenidən bölgüsü siyasətlərinin deyil, əməkhaqlarının daha bərabər ilkin bölgüsündən (pre-distribution) qaynaqlanır. Vergilər və transferlər gəlir bərabərliyinə müəyyən dərəcədə töhfə versə də, ən mühüm amil məhz vergiyə qədərki bazar gəlirlərinin, xüsusən də əmək gəlirlərinin nisbətən bərabər bölgüsüdür. Skandinaviya ölkələrində ABŞ və Birləşmiş Krallığa nisbətən əmək gəlirlərinin daha bərabər olmasının əsas səbəbi saatlıq əməkhaqlarındakı bərabərlik və əmək haqqılarında sıxılmanın yüksək səviyyəsidir (wage compression). Saatlıq əmək haqqılarının bərabər olmasının isə əsas səbəbi gender və ölkə daxilində regionlar üzrə saatlıq əmək haqqı məbləğlərində fərqin az olmasıdır.

Skandinaviya ölkələrində saatlıq əməkhaqların az fərqlənməsi Skandinaviya işçilərinin əmək bazarına daha az fərqlilik göstərən məhsuldar bacarıqlarla daxil olması nəticəsində formalaşır. Buna həmin ölkələrdə təhsilə çıxışın yüksək əlçatanlığı səbəb olur. Bu ölkələrdə ali təhsil də daxil olmaqla dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Skandinav ölkələrində əmək haqqıların müəyyənləşdirilməsi modelinə əsasən birinci sektor səviyyəsində əmək haqqı minimumları müəyyənləşdirilir. İkinci isə yerli səviyyədə müəssisə məhsuldarlığına əsasən müəssisə səviyyəsində əmək haqqı arasında fərq yaranır (Mogstad, M., Salvanes, K. G., & Torsvik, G., 2025).

4. Azərbaycanla gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə

Azərbaycanda gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə məqsədilə əmək bazarına qədər, həm əmək bazarında və əmək bazarından kənar siyasətlər aparılmaqdadır.

Regional inkişaf. Regional inkişaf proqramları regionlara investisiya, sənaye parkları, aqroparklar və infrastruktur layihələri gətirməklə gəlir yaradan fəaliyyətləri regionlara yayır və struktur bərabərsizliyini azaldır. Belə siyasətlər gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizədə effektiv dolayı mexanizmlərdən hesab olunur.

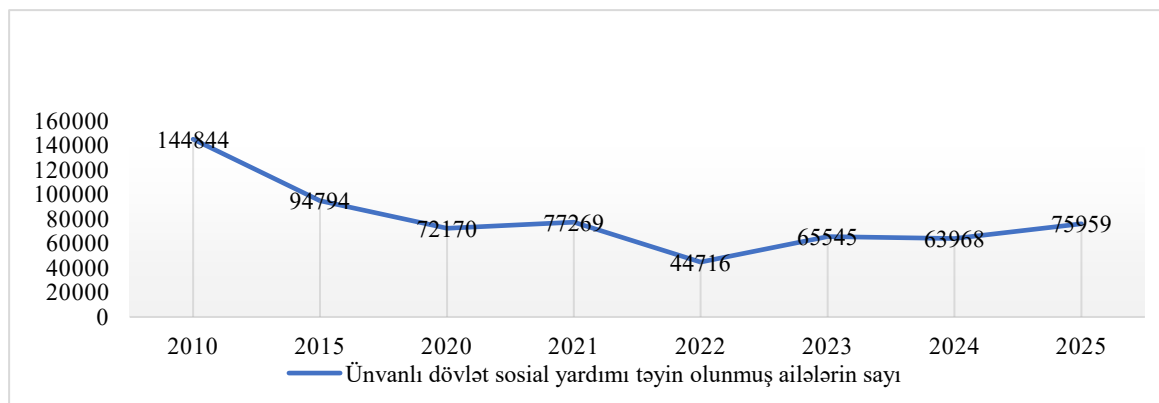
Azərbaycanda xüsusilə 2004–2023-cü illər ərzində həyata keçirilən Regional İnkişaf Proqramları regionların gəlir səviyyəsinə çox mühüm təsir göstərmişdir. 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023-cü illəri əhatə edən dörd Dövlət Proqramı çərçivəsində regionlara milyardlarla manat investisiya yönəldilmişdir. İlk növbədə, geniş infrastruktur layihələri və yeni istehsal müəssisələrinin açılması regionlarda sabit və rəsmi məşğulluğu artırmış, bu isə əməkhaqqı fondunun yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Aqroparklar, sənaye zonaları və turizm mərkəzlərinin yaradılması nəticəsində regionlarda yüksək əlavə dəyər yaradan sahələr formalaşmışdır. Dövlətin verdiyi subsidiyalar, güzəştli kreditlər və sosial dəstək proqramları regionlarda gəlirlərin sabitləşməsinə və yoxsulluğun azalmasına səbəb olmuşdur. Nəticə olaraq, proqramlar paytaxtla regionlar arasındakı gəlir uçurumunu tam aradan qaldırmasa da, bölgələrin iqtisadi aktivliyini artırmaqla gəlir bərabərsizliyinin yumşalmasına və regionlarda daha dayanıqlı gəlir strukturunun formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir.

Ünvanlı dövlət sosial yardım. Azərbaycanda ünvanlı sosial yardım (ÜSY) “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı” çərçivəsində həyata keçirilib. Ünvanlı dövlət sosial yardımı ailənin gəlir səviyyəsi və sosial vəziyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Belə ki, müraciətdən əvvəlki son 12 ay üzrə orta aylıq gəliri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan aztəminatlı ailələr sosial yardım almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq, həmçinin ailə üzvlərinin əmək qabiliyyətini itirməsi, əlilliyi olan şəxsə və ya 8 yaşına çatmamış uşağa qulluq edilməsi, 23 yaşadək üzvün əyani təhsil alması, işsizlikdən sığorta ödənişi alınması, ailə üzvünün vəfatı, məhkəmə tərəfindən itkin və ya ölmüş hesab edilməsi, azadlıqdan məhrum olunması və ya yaşayış yerinin məlum olmaması kimi hallarla bağlı olaraq da tətbiq edilir. Bu sosial mexanizm aztəminatlı ailələrin minimum yaşayış tələbatını qarşılamağı və sosial müdafiəsini təmin etməyi məqsəd qoyur (Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiə Nazirliyi).

Sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır. Ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi

məsədlə 2026-cı il üçün ehtiyac meyarının həddi 300 manat məbləğində müəyyənləşdirilmişdir (e-qanun).

Şəkil 1. Ünvanlı dövlət sosial yardımı təyin olunmuş ailələrin sayı

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Qrafikə 1-dən də görünür ki, 2010-cu ildə 144 min ailə ünvanlı yardım aldığı halda, 2022-ci ilə qədər bu rəqəm ardıcıl azalaraq 44 min-ə enib. 2022-ci ildə rekord enişdən sonra (pandemiya sonrası dövr) 2023–2025-ci illərdə yenidən artım müşahidə edilir. 2010-cu ildən bu yana ünvanlı dövlət sosial yardım alanların sayının azalması ölkədə aşağı gəlirli insanların azaldığını göstərir.

Azərbaycanda regional gəlir bərabərsizliyinin azaldılması üçün dövlət sektorunda differensial əməkhaqqı siyasəti tətbiq edilir. Xüsusilə ucqar və sosial-iqtisadi cəhətdən həssas rayonlarda fəaliyyət göstərən müəllimlərə, tibb işçilərinə və dövlət qulluqçularına əlavə koefisiyentlər əsasında daha yüksək maaş ödənişləri nəzərdə tutulur. Bu siyasət regionlarda kadr çatışmazlığını aradan qaldırmaqla yanaşı, həmin ərazilərdə işləyən ailələrin gəlir səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaradır və nəticə etibarilə regionlararası gəlir fərqlərini yumşaldır. Bu yanaşma beynəlxalq təcrübədə “compensatory wage adjustment” siyasəti kimi tanınır və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə geniş tətbiq edilir.

Özünüməşğulluq proqramı. Dövlət Məşğulluq Agentliyinin Dünya Bankının dəstəyi ilə 2017-ci ildən həyata keçirdiyi özünüməşğulluq proqramı aztəminatlı şəxslərə fərdi biznes qurmaq üçün avadanlıq-qrant dəstəyi verir. İştirakçılar əvvəlcə peşə təlimləri alır, sonra məişət və ya kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət üçün zəruri avadanlıq əldə edirlər. Proqramın əsas məqsədi aztəminatlı ailələri fərdi təsərrüfat qurmağa təşviq etmək, onların gəlirlərini artırmaq, mikro və kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirmək, yeni iş yerləri yaratmaq və yoxsulluğu azaltmaqdır. Proqrama üstünlük şəhid ailəsi üzvlərinə, əlilliyi olanlara, bir ildən çox işsiz qalanlara, pensiya yaşına yaxınlaşanlara, azad olunmuş məhkumlara və ünvanlı sosial yardım alanlara verilir. 2025-ci ildə 16.8 min nəfər özünüməşğulluq proqramına cəlb edilib. Proqram aztəminatlı və əmək bazarında əlverişsiz mövqedə olan şəxsləri məhsuldar məşğulluğa cəlb etməklə onların gəlir mənbələrini şaxələndirir və sosial rifah səviyyəsini artırır (Dövlət Məşğulluq Agentliyi).

Vergi siyasəti və vergi güzəştləri. 2018-ci ildə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklə 2019-cu ildən tətbiq olunan güzəştli gəlir vergisi rejimi qeyri-neft, qeyri-dövlət özəl sektorda maddəli işçilər üçün mühüm bərabərləşdirici alət kimi çıxış edib. Bu dəyişiklik nəticəsində həmin sektorda çalışanların aylıq əməkhaqlarının 8000 manata qədər olan hissəsi gəlir vergisindən tam azad edilir, yalnız 8000 manatdan yuxarı məbləğə 14 faiz dərəcə tətbiq olunurdu. Beləliklə, aşağı və orta gəlirli işçilərin vergi yükü əhəmiyyətli dərəcədə azalır, əməkhaqqının daha böyük hissəsi onların ixtiyarında qalırdı. Bu siyasət özəl sektorda çalışanlarla dövlət və neft sektorundakı yüksək təminatlı qruplar arasındakı gəlir fərqlərinin kəskinləşməsinin qarşısını alan proqressiv xarakterli vergi xərci (tax expenditure) kimi çıxış edirdi.

2026-cı ildən isə 2026-cı ildən etibarən qeyri-neft-qaz sektorunun özəl bölməsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinə dair yeni, mərhələli güzəştlərin tətbiqinə başlanılıb. Aylıq məbləğindən asılı olaraq 2500 manatadək gəlirlər 2026-cı ildən 3, 2027-ci ildən 5, sonrakı illərdən isə 7 faiz, 2500-8000 manat aralığında gəlirlər 10 faiz və 8000 manatdan yuxarı gəlirlər isə 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunur. Ümumi - neft-qaz və dövlət sektorunda çalışanlar, eləcə də gəlir güzəşti olmayan hallar üçün: əgər aylıq gəlir 2 500 AZN-ə qədərdirsə - 14%, 2 500 AZN-dən çox olduqda isə 2 500 manatdan artıq hissədən əlavə olaraq 25% dərəcə tətbiq olunur. Bu da çox qazanan çox vergi ödəməlidir prinsipi əsasında tətbiq olunan vergi siyasətidir.

2019-cu il 30 dekabr tarixli qanun dəyişikliyi ilə 2020-ci ildən etibarən mikro sahibkar kimi təsnif olunan fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirin 75 faizi gəlir vergisindən azad edilmiş, yalnız 25 faizi üzrə vergi hesablanması müəyyən olunmuşdur. Bu mexanizm, mahiyyətinə görə, mikrobiznesə yönəlmiş hədəfli vergi stimulu olmaqla, bir tərəfdən kiçik sahibkarlarla iri müəssisələr arasındakı imkan fərqi yüngülləşdirir, digər tərəfdən isə daha aşağı gəlir qruplarının sahibkarlıq yolu ilə gəlir əldə etməsini dəstəkləməklə sosial-iqtisadi bərabərsizliyin yumşalmasına dolayı təsir göstərir.

Regionlarda fəaliyyət göstərən bizneslər üçün xüsusi vergi rejimləri – xüsusilə 2023-cü ildən etibarən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında fəaliyyət göstərən rezidentlərə 10 illik vergi tətili təqdim olunur. Bu müddət ərzində həmin rezidentlər mənfəət (və ya gəlir) vergisindən, əmlak və torpaq vergisindən, həmçinin sadələşdirilmiş vergidən tamamilə azaddırlar. Bundan əlavə, həmin bölgələrdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan rezidentlər müəyyən xammal və materialları idxal edərkən 10 il müddətinə ƏDV-dən azad edirlər.

Digər regionlarda isə mikro və kiçik sahibkarlar üçün onsuz da vergi yükü aşağı olub – məsələn, bölgələrdə tətbiq olunan 2%-lik sadələşdirilmiş vergi dərəcəsi on illərdir Bakı şəhəri ilə müqayisədə yarıbayarı azdır.

Bütün bu siyasətlərin nəticəsi olaraq BMT-nin İnkişaf Proqramı “Asiya-Sakit okean regionunda sosial təminat və bərabərsizlik” adlı hesabatında Azərbaycanın ünvanlı sosial yardım proqramını yoxsulluğun azaldılmasında effektiv nümunə kimi qeyd etmişdir. Dünya Bankı Azərbaycanı 2021-ci ildə “**paylaşılmış rifah**” indikatoru (yəni ən kasıb 40% əhəlinin gəlirindəki artım) üzrə yüksək nailiyyətli ölkələrdən biri kimi göstərmişdir – 2007-2015 dövründə ən kasıb təbəqənin gəlirləri orta təbəqədən daha sürətli artmışdır. Bu da sosial transferlərin hədəfli olmasının və inklüziv iqtisadi artımın göstəricisidir.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Yuxarıdakı təcrübələrdən də göründüyü kimi hökumətlər tərəfindən gəlir bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına yönələn siyasətlər hər bir dövlətin öz ehtiyaclarına uyğun olaraq müəyyənəşdirilir. Belə ki, bir çox hallarda edilən vergi güzəştləri və ya yardımlar bu ehtiyaclara uyğun kriteriyaların seçilməsi əsasında həyata keçirilir. Məsələn, demoqrafik böhran yaşayan ölkələr gəlir bərabərsizliyinə cavab olan siyasətlər icra edəndə eyni zamanda təbii artımın təşviqini, təhsil səviyyəsi aşağı olan Latın Amerikası kimi ölkələr təhsilin təşviqini və s. nəzərə alırlar. Ona görə də hər bir dövlətin bu sahədə fəaliyyəti öz problemlərinə uyğun olaraq unikal xarakter daşıyır.

Azərbaycanda Gini göstəricisinin aşağı olması bölgünün “kəskin” olmadığını göstərsə də, regional fərqlər, şəhər–kənd imkan uçurumu, qeyri-rəsmi məşğulluq və aşağı desillərin ehtiyac meyarından aşağı qalması bərabərsizliyin sosial həssaslıq yaratdığını təsdiqləyir. Azərbaycanda bu sahədə əsas problemlərdən biri gəlir və dəyər yaradılışının daha çox paytaxt ərazisində həyata keçirilməsi, regionlarla mərkəz arasında iqtisadi imkanların qeyri-bərabər paylanmasıdır. Bu halda effektiv yanaşma təkcə investisiya təşviqi deyil, paralel şəkildə regionlarda keyfiyyətli təhsil, səhiyyə, nəqliyyat və rəqəmsal xidmətlərə çıxışın minimum standartlar üzrə bərabərləşdirilməsidir. Təkcə investisiya və vergi rejimi yox, regionlarda keyfiyyətli təhsil, səhiyyə, nəqliyyat və rəqəmsal xidmətlərə çıxış bərabərləşmədikcə gəlir fərqləri struktur olaraq qalır. Buna görə də yaradılması

mümkün regional proqramların yeni mərhələsində prioritet ölçü kimi insan kapitalının inkişafına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsi olmalıdır.

Texnoloji dəyişikliklər nəticəsində aşağı ixtisaslı işçilərin əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşmamaqları nəticəsində onların gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsi, təhsilli və yuxarı ixtisaslı işçilərlə aşağı ixtisaslı işçilər arasında gəlir fərqi böyüməsi bərabərsizliyi kəskinləşdirir. Qısa müddətli peşə və rəqəmsal bacarıq proqramları, işəgötürənlərlə birbaşa əlaqəli təcrübə/staj mexanizmləri bu fərqin azalmasına dəstək ola bilər.

Beynəlxalq təcrübədə xüsusən, Nordik modeldə uşaq-şagird-tələbə yönümlü transfertlərin mövcudluğu həm yoxsulluğu, həm də nəsilərarası bərabərsizliyi azaldır. Azərbaycanda da belə siyasətlərin mövcudluğu əmək bazarına qədərki gəlir bərabərsizliyinin tənzimlənməsi siyasətində tətbiq oluna bilər. Məktəbəqədər hazırlıq, qidalanma, dərslər/transport, rəqəmsal avadanlıq və internetə çıxış kimi aztəminatlı ailələr üçün “gizli xərclər” bərabərsizliyi dərinləşdirir. Bu uşaqların təhsil nəticələrinə mənfi təsir edir və sosial mobilliyə mənfi təsir edir. Bu xərclərin hədəfli subsidiya və ya kupon mexanizmləri ilə qarşılınması həm ailənin xalis gəlirini yüksəldər, həm də uşaqların insan kapitalına sərmayəni artıraraq gələcək gəlir fərqlərini yumşaldar.

Nəhayət, özəl sektorda vergi güzəştləri və stimullar tətbiq edilərkən iqtisadi hədəflərlə yanaşı sosial meyarların da nəzərə alınması bərabərsizliyin azaldılmasına əlavə töhfə verə bilər. Anqlo-sakson ölkələrində rast gəlinən yanaşmalara uyğun olaraq, işləyən, lakin aşağı gəlirli ailələr üçün uşaqların sayına və sosial həssaslığa bağlı vergi güzəştləri və ya “işləyənlə dəstək” mexanizmləri (EITC tipli yanaşma) inkişaf etdirilə bilər. Bu, həm əmək bazarında formallaşma motivasiyasını gücləndirər, həm də aşağı desillərin xalis gəlirini artıraraq bərabərsizliyi yumşaldar.

Beləliklə, Azərbaycanın kontekstində gəlir bərabərsizliyi ilə mübarizə siyasəti ən səmərəli şəkildə “ikiqat məqsədli” paketlər kimi dizayn oluna bilər:

1. qısamüddətdə aşağı gəlirli qrupların rifahını sabitləşdirən hədəfli transfert və vergi alətləri;
2. uzunmüddətdə imkan bərabərliyini yaradan insan kapitalı, regionların xidmət infrastrukturunu, bacarıqların yenilənməsi və formallaşmanı təşviq edən əmək bazarı tədbirləri. Bu çərçivə bərabərsizliyi yalnız statistik göstərici kimi deyil, sosial dayanıqlıq və inklüziv inkişaf problemi kimi idarə etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Məşğulluq Agentliyi
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
3. Baiocco, S., Bontout, O., Horn, R., & Ligonnet, B. (2024). *Economic inequalities in the EU: Key trends and policies* (Analytical Paper). European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/document/download/960863c4-b2b3-45ac-a79b-e693d5cec7da_en
4. BPG. (2019). *PIT 0 in Poland for young people up to 26 years old*. BPG News. <http://bpg.pl/en/news/pit-0-in-poland-for-young-people-up-to-26-years-old%2C508>
5. Department for Work and Pensions. (2025, September 17). *Universal Credit: Detailed information for claimants*. GOV.UK. <https://www.gov.uk/government/collections/universal-credit-detailed-information-for-claimants>
6. E-qanun az
7. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
8. Haughton, J., & Khandker, S. R. (2009). *Handbook on poverty and inequality*. World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/488081468157174849/pdf/483380PUB0Pove101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf>
9. Internal Revenue Service. (2025, September 4). *Earned Income Tax Credit (EITC)*. U.S. Department of the Treasury. <https://www.irs.gov/credits-deductions/individuals/earned-income-tax-credit-eitc>

10. International Labour Office. (2024). *Global wage report 2024–25: Is wage inequality decreasing globally?* ILO. https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-11/GWR-2024_Layout_E_RGB_Web.pdf
11. Mogstad, M., Salvanes, K. G., & Torsvik, G. (2025). *Income equality in the Nordic countries: Myths, facts, and lessons* (Becker Friedman Institute Working Paper No. 2025-25). University of Chicago. https://bfi.uchicago.edu/wp-content/uploads/2025/02/BFI_WP_2025-25.pdf
12. Mogstad, M., Salvanes, K. G., & Torsvik, G. (2025, March 27). The Nordic model and income equality: Myths, facts and policy lessons. *VoxEU.org*, Centre for Economic Policy Research. <https://cepr.org/voxeu/columns/nordic-model-and-income-equality-myths-facts-and-policy-lessons>
13. OECD. (2024). *Taxation and inequality: OECD report to the G20 finance ministers and central bank governors*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/8dbf9a62-en>
14. OECD. (2025). *Tax policy reforms 2025: Towards fairer, greener and more efficient taxation*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/09/tax-policy-reforms-2025_0e3a30a3/de648d27-en.pdf
15. Pimentel, R. (2022, February 9). “Equal before the law,” but not in practice: Brazil’s social inequality crisis. *Harvard Political Review*. <https://harvardpolitics.com/brazil-social-inequality/>
16. Soldani, E., Causa, O., Nguyen, M., & Kozluk, T. (2024). *Policy approaches to reduce inequalities while boosting productivity growth* (OECD Economics Department Working Papers No. 1819). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/af121c8f-en>
17. Sørensen, P. B. (2010). Dual income taxes: A Nordic tax system. In I. Claus, N. Gemmell, M. Harding, & D. White (Eds.), *Tax reform in open economies* (Chap. 5). Edward Elgar. [https://web.econ.ku.dk/pbs/Dokumentfiler/Publications%20\(English\)/DUAL%20INCOME%20TAXES%20A%20Nordic%20Tax%20System.pdf](https://web.econ.ku.dk/pbs/Dokumentfiler/Publications%20(English)/DUAL%20INCOME%20TAXES%20A%20Nordic%20Tax%20System.pdf)
18. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2019). *A policymaker’s guide on inequality*. UNESCAP. <https://www.unescap.org/sites/default/files/A%20policy%20maker%20guide%20on%20inequality%20191221.pdf>
19. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2020). *World social report 2020: Inequality in a rapidly changing world*. United Nations. <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/01/World-Social-Report-2020-FullReport.pdf>